

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

БЕРЕЗА Вадим Олексійович

УДК 321.02:[316.3+316.614](477)

**ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор
АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
БЕБИК Валерій Михайлович,
Відкритий міжнародний університет розвитку
людини «Україна», кафедра суспільно-
політичних наук, глобалістики та соціальних
комунікацій, завідувач;

доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»,
кафедра політичних наук і права, завідувач;

доктор політичних наук, доцент
ХОМА Наталія Михайлівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, кафедра теорії та історії
політичної науки, доцент.

Захист відбудеться 16 березня 2017 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 16 лютого 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Я. ВОЛЯНЮК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За період незалежності в Україні зроблено спроби та досягнуто чимало позитивних результатів у затвердженні принципів й інститутів демократії. Проте, слід відзначити, що є вагомі перешкоди, які уповільнюють і гальмують цей процес – корупційність, популізм, цинізм, брак відповідальності влади, переваги права сильного, невиконання правил і процедур, інформаційні загрози, маніпулювання свідомістю громадян, розчарування та пасивність населення, слабка розвинутість структур громадянського суспільства. Природа окреслених явищ, серед іншого, пояснюється особливостями фасадної демократії – частковою чи поверховою усвідомленістю цілей політичного розвитку й політичних процесів, специфікою політичної культури як окремої особистості, так і суспільства. Зміни, які відбуваються в сучасній Україні, потребують якісного перетворення не лише інституційної, а й суб'єктивної сфери. Останнє актуалізує проблеми трансформації політичної свідомості, культури та поведінки. Важливим параметром актуальності обраної теми є потреба осмислення політичної культури не просто як індикатора політичної зрілості особистості, рівня демократії в суспільстві, а як чинника їх формування, становлення та розвитку. Події останніх років засвідчують перехід до нової моделі організації суспільства, нового типу суспільно-політичних відносин, які потребують свідомого, відповідального, потенційно готового захищати свої права громадянина. Це багато в чому буде залежати від механізмів політичної соціалізації особистості.

Зміни, які переживає українське суспільство останні двадцять п'ять років, торкаються усіх його сфер – економічної, політичної, правової, соціальної, культурної. Такі трансформації супроводжуються відсутністю усталених політичних норм і правил. Крім цього, трансформаційне суспільство характеризується частою зміною політичних еліт, кожна з яких пропагує й нав'язує суспільству власну модель політичного розвитку. Політичним процесам властиві випадковість, непослідовність, необґрунтованість, а політичний прогноз, як правило, має вкрай суб'єктивний характер. Помітним у характері змін є вплив не лише суперечностей внутрішньополітичного життя, а і світових тенденцій – глобалізації, розвитку інформаційного суспільства, демократизації. Складність сучасного розвитку України обумовлюється здатністю суспільства та влади одночасно надавати адекватні відповіді на виклики внутрішніх і зовнішніх чинників.

Актуальність вивчення проблем політичної соціалізації особистості в трансформаційному суспільстві обумовлена потребами формування системи демократичних політичних цінностей, розвитку політичної свідомості, відповідальності особистості, які б сприяли її активно-конструктивній участі у політичному житті суспільства. Політичні процеси останніх років засвідчують широкий та суперечливий спектр політичних переконань в суспільстві. Більшість людей не мають чітко структурованого політичного світогляду та цінностей, діють під впливом ситуації або ж змодельованої маніпуляції.

Фрагментарність політичної культури нерідко приводить до політичного протистояння і навіть зіткнень, у яких замість пошуку раціонально-конструктивних рішень гинуть люди та відбувається загальна руйнація. Готовність до конструктивної співпраці з владними структурами виявляє лише незначна частина суспільства. Між тим, суспільство, яке змінюється – трансформаційне суспільство – потребує відкритого і ефективного діалогу держави і громадянського сектору, громадянина і політика, народу і влади. Це й обумовлює актуальність і практичну спрямованість нашого дослідження. Людина, яка не має стійких політичних переконань, як правило, плутається серед пріоритетів і, здебільшого, зі суб'єкта політики перетворюється в її пасивний об'єкт, яким маніпулюють політики.

Проблема політичної соціалізації має міждисциплінарний характер, залучає напрацювання політології, філософії, соціології, психології, культурології, аксіології, педагогіки та інших наук. Її аспекти висвітлюються в працях українських вчених – В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Бебика, І. Варзара, О. Волянчук, М. Головатого, Є. Головахи, В. Горбатенка, І. Горбатенко, М. Дмитренка, О. Картунова, В. Корнієнка, В. Кременя, М. Михальченка, Л. Нагорної, С. Наумкіної, О. Новакової, М. Остапенко, В. Ребкала, О. Рудакевича, С. Рябова, Ю. Шайгородського, Н. Хоми та багатьох інших. Окремим аспектам політичної соціалізації (політична соціалізація молоді, політична соціалізація як чинник демократизації суспільства) присвячено дисертації О. Безрукової, О. Ващенко, Н. Гедікової, Н. Дембицької, Н. Ісхакової, А. Карнаух, М. Катаєвої, Г. Коваль, С. Лещенка, О. Морозової, Я. Подолян, Т. Поснової, Н. Пробийголови, Н. Шеременко, Н. Юрій та інших.

Розробка вказаної проблематики значно збагачує теоретичний потенціал політичної науки. Разом з тим, не зважаючи на досить помітний пласт наукової літератури, не всі проблеми зазначеної теми висвітлені однаково повно. У багатьох роботах значна увага приділяється вивченню соціологічного та педагогічного аспектів проблеми і не завжди враховується її політико-психологічний вимір, особливо його значення в умовах трансформаційних змін. У цьому контексті потребують додаткових досліджень, насамперед, теоретико-методологічні проблеми процесу політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації; трансформаційне суспільство як середовище політичної соціалізації особистості; адаптація інститутів політичної соціалізації до суспільних змін; проблема об'єктивно-суб'єктивної природи політичної соціалізації особистості. Важливими питанням є визначення і вивчення основних чинників (зовнішніх і внутрішніх) політичної соціалізації особистості, а також тенденцій політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства. Окреслені проблеми, а також прагнення автора активізувати дискурс щодо комплексного осмислення політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації в рамках соціально-гуманітарних наук зумовили вибір теми та визначили мету і завдання пропонованого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2013 року). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 27 лютого 2014 року).

Метою дослідження є концептуалізація феномена політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства. Досягнення поставленої мети потребує послідовного розв'язання таких **завдань**:

- осмислити риси трансформаційного суспільства як середовища політичної соціалізації та політико-культурних змін;
- дослідити сутність політичної соціалізації особистості в умовах суспільної трансформації у дискурсі сучасних наукових досліджень;
- удосконалити методологію дослідження політичної соціалізації особистості за умов політико-культурних трансформацій сучасного українського суспільства;
- проаналізувати діалектичну взаємообумовленість процесів демократизації та політичної соціалізації особистості в сучасній Україні, визначити політико-правові засади політичної соціалізації;
- розкрити вплив викликів глобалізації та інформаційного суспільства на особливості й проблеми політичної соціалізації особистості в Україні;
- дослідити роль політичної освіти як одного з чинників цілеспрямованої політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації;
- визначити проблеми та перспективи політичної соціалізації засобами освіти в сучасній Україні;
- виокремити основні тенденції політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації сучасного українського суспільства – прагматизація, інформатизація, гібридизація та фрагментація, які визначають тип політичної культури нашого суспільства.

Об'єктом дослідження є феномен політичної соціалізації; **предметом** – зміст, проблеми та перспективи політичної соціалізації особистості в умовах трансформації політико-культурної сфери українського суспільства.

Методологічна основа дослідження обумовлена потребою комплексного підходу до визначення системи методів дослідження окресленого предмету дисертації. Суттєве методологічне значення має проблема взаємодії політики та психології, яка визначає загальний характер і закономірності суб'єктивного виміру політичного життя. Політична психологія представляє органічний компонент політики, політичної культури особистості й суспільства, сприяє структуруванню політичних явищ і ситуацій.

У роботі використано сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових принципів і підходів, спеціально-наукових методів пізнання феномену політичної соціалізації як складного процесу адаптації та включення

особистості до політичного життя в умовах суспільства, що змінюється. Філософсько-світоглядною основою дослідження є положення діалектики, які зорієнтували на визначення взаємообумовленості соціально-політичних і ціннісно-культурних аспектів процесу політичної соціалізації особистості.

У дослідженні використано принципи науковості, історизму, єдності теорії та практики, об'єктивності, цілісності, безперервності розвитку та інші. Дисертація спирається на низку методологічних підходів, серед яких: історичний (вивчення становлення і розвитку теорії політичної соціалізації); логічний (аналіз етапів, об'єктивних і суб'єктивних чинників формування політичної соціалізації особистості; значення політичної соціалізації, її механізми та функції); герменевтичний (використання принципів і способів інтерпретації змісту, функцій політичної соціалізації, що склалися у сучасному науковому дискурсі); аксіологічний (осмислення ціннісної основи демократичного суспільства, її співвіднесення зі ціннісно-нормативною поведінкою суб'єктів політичного процесу в умовах трансформаційного суспільства; цей методологічний підхід спрямував на аналіз взаємозв'язку теоретичного та праксеологічного аспектів політичної соціалізації особистості, визначення його особливостей в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства); гуманістичний (аналіз політичних явищ через призму визнання природних прав, свобод та інтересів людини як найвищої соціальної цінності); комплексний (дослідження політичної соціалізації як цілісного феномену, його природи, учасників та умов, що вивчаються через поєднання методів різних наук).

Дослідження спирається на комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що дозволило забезпечити достовірність та обґрунтованість наукових висновків. Використано культурологічний, діалектичний, антропологічний, аксіологічний, соціологічний, психологічний, біхевіористичний, синергетичний підходи, метод структурно-функціонального аналізу. За допомогою окреслених методів вивчалось питання розвитку політичних якостей особистості, що зазнає впливу різних соціальних та політичних інститутів; формування та динаміка політичних орієнтацій особистості в умовах трансформаційного суспільства; проблема політичної, громадянської освіти та політичного виховання в умовах трансформаційного суспільства; особистість як об'єкт соціалізуючих впливів політичного середовища та її потенціал освоєння політичних цінностей, традицій та настанов перехідного суспільства. Використання діалектичного методу пізнання дозволило розкрити теоретико-методологічні основи категорій «трансформація», «політична соціалізація», «демократична політична культура», «політико-культурна трансформація», проаналізувати предмет дослідження у його соціально-політичних та інших зв'язках. Аксіологічний метод дозволив проаналізувати ціннісну основу демократичного суспільства, демократичної політичної культури та визначити роль процесу політичної соціалізації особистості у формуванні демократичних засад сучасного життя. Метод системного аналізу забезпечив розуміння значення процесу політичної соціалізації в його цілісності, системних взаємозалежностях, зокрема в цілісності умов його виникнення як ідеї та явища, з'ясуванні його структури та

функцій. Застосування структурно-функціонального методу сприяло дослідженню складових політичної соціалізації, виокремленню чинників, що обумовлюють його зміст, визначають напрям та особливості процесу, а також аналізу його взаємозв'язку з іншими явищами політичної реальності. Використання синергетики надало можливість з'ясувати інтегрованість впливу різноманіття чинників, проявів і результатів (наслідків) політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації сучасного українського суспільства.

Емпірична основа дисертації базується на результатах соціологічних досліджень, які проводилися Інститутом соціології НАН України, фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», іншими соціологічними службами.

Наукова новизна дослідження полягає у концептуалізації феномену політичної соціалізації особистості, що розкриває процес набуття політичних знань і досвіду, формування політичної свідомості та самосвідомості, політичної поведінки особистості, спадкоємність у передачі політичної культури та його (феномену) особливостей і тенденцій розвитку в контексті динаміки трансформацій, що відбуваються в політико-культурній сфері українського суспільства, з урахуванням викликів і суперечностей сучасного світу. Виходячи з цього, в дисертації сформульовано ряд принципових наукових положень, які визначають її сутність і спрямування.

Вперше:

- запропоновано авторське бачення поняття політико-культурної трансформації як елементу системної трансформації українського суспільства, що позначає зміни окремих компонентів політичної культури при збереженні інших, що викликає її трансформацію як цілісного явища. Визначено безперервність, багатоаспектність, складність і недостатню прогнозованість політико-культурної трансформації, що обумовлюється суб'єктивними і об'єктивними чинниками, зокрема часом, реальним станом (змінami) політичної, економічної, духовної, правової суспільних сфер суспільства;

- з'ясовано суперечливий характер політичної соціалізації в умовах політико-культурної трансформації, що з одного боку виявляється у потребі свідомої, відповідальної, активної особистості, з іншого – зростанням тенденції відчуження людини від політичної сфери. Відзначено, що такі чинники як політичні та економічні кризи, революції, війни, формують і відповідну модель політичної соціалізації – модель адаптації до умов кризового суспільства, трансформаційних змін, військових дій, що виявляється в адаптивній та адаптуючій формах поведінки особистості; умовою успішної політичної соціалізації в контексті політико-культурної трансформації визначено оптимальне поєднання адаптації до змін з особистісним самовизначенням і готовністю змінювати порядок денний, обумовлений реальними запитami та очікуваннями;

- проаналізовано та визначено взаємовплив категорій, які розкривають феномен політичної соціалізації – політична свідомість, політичні почуття, політичні цінності, політична діяльність, мотиви політичної діяльності,

політичні установки, норми поведінки, які в процесі соціалізації формують риси політичної культури особистості; через виокремленні вище категорії розкрито політичну соціалізацію як певну «відповідь» на виклики сучасних процесів глобалізації та інформаційного суспільства, демократизацію інститутів цього процесу в українському суспільстві;

- з'ясовано, що суперечливий і неусвідомлений характер розвитку суспільства позначається на маргінальності соціальних, політико-культурних позицій, невизначеності соціально-політичних ідентифікацій особистості, незбалансованості й неузгодженості чинників цього процесу – суб'єктивних (психологічні характеристики, рівень політичної зрілості, соціальний та політичний статус і його зміни) та об'єктивних (політичні, неполітичні, стихійні). Результатом соціалізації за таких умов є досягнення рівноваги між потребами особистості (цілями, ціннісними орієнтаціями і відповідними можливостями) та вимогами кризового середовища, що відображається у формах адаптації особистості до умов трансформаційного суспільства (мобілізація, мімікрія) і десоціалізації («роздвоєнні особистості», аномії, відчуженні, деструктивній поведінці та подібному);

- визначено тенденції політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства, серед яких основні – прагматизація, гібридизація, інформатизація, фрагментація; зокрема обґрунтовано амбівалентну природу прагматизації політичної соціалізації особистості. У демократичних суспільствах прагматичні цілі окремого громадянина гармонійно вписуються в цілі життєдіяльності та розвитку цілого суспільства, адже орієнтуються на правове, законне, громадянське самовизначення особистості. У трансформаційних суспільствах, політичний прагматизм асоціюється з примітивним, спрощеним індивідуалізмом політичних лідерів, партій, кожного виборця, що призводить не до єднання і розвитку соціуму, а до атомізації політики, зневаги до правових механізмів, лояльного ставлення до корупції та злочинності. Сутність гібридизації розкрито як сполучення демократичних та авторитарних форм політичної соціалізації; зростання питомої ваги мобілізаційних засобів у її структурі; домінування зовнішніх чинників і мотивів політичної соціалізації; розбіжність між задекларованою демократичністю форм політичної соціалізації (участь у виборах, мітинги, акції підтримки чи протесту) та авторитарною сутнісною мотивацією (популізм, фальсифікація виборів, торгівля голосами); фрагментарність політичної активності та обмеження її переважно сферою протестів; пасивність і відчуження у сфері контролю за владою та конструктивного упорядкування суспільного життя. Наголошено на важливості формування усвідомленості власних політичних інтересів, внутрішніх переконань і волі особистості, що є спонукальною силою її реальної діяльності, а не імітації, ефективним результатом політичної соціалізації.

Отримали подальшого розвитку:

- концептуальні положення теорії політичної соціалізації, що обумовлено викликами і потребами інформаційного суспільства, глобальними ризиками сучасного суспільного розвитку та складною природою власне цього процесу;

- положення про те, що політико-культурна трансформація в сучасній Україні відображає зміни на рівні політичної свідомості, ціннісної сфери, політичної поведінки, а також виявляється у функціонуванні політичних інститутів, настановах публічної політики, обумовлюється ступенем демократичного розвитку політичної культури і визначається таким критерієм як здатність до політико-культурної взаємодії;

- методологія аналізу політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства на основі поєднання положень теорії соціальних змін, політичного розвитку, демократичного транзиту, політичної модернізації, політичної адаптації, фрустрації, маніпулятивного впливу, політичної культури та використання психологічного, соціологічного, антропологічного, культурологічного, біхевіористичного, аксіологічного, структурно-функціонального та синергетичного підходів і методів. Використання розширеної методології дозволило проаналізувати політичну соціалізацію як процес, що сприяє створенню умов для збереження спадкоємності поколінь у політиці, ініціюванню нововведень і змін умов життєдіяльності, й, водночас, організації структури самої особистості через формування політичної свідомості, політичної культури;

- вивчення механізму, етапів та інститутів політичної соціалізації особистості; десоціалізації та ресоціалізації як процесів адаптації особистості до трансформаційних умов; визначення співвідношення раціоналізованого впливу політичної освіти і просвітництва та ролі стихійного й маніпулятивного аспектів засобів масової комунікації (далі – ЗМК);

- положення про політичну культуру як показник рівня демократії та чинник її становлення, що актуалізує якісно нові засади суспільної взаємодії, відносини між особистістю та державою, вирішення проблеми національного самовизначення та пов'язане з подальшим подоланням руйнівних стереотипів «радянської людини» у національній свідомості й психології, оформленням спільних уявлень про національну місію, національні інтереси, стратегію їх реалізації, у тому числі й у процесі соціалізації.

Поглиблено:

- аргументацію щодо необхідності вдосконалення політичної та правової освіти особистості як механізмів політичної соціалізації з метою формування її конструктивної зацікавленості у політичному житті держави та участі – опосередкованої чи безпосередньої – у ньому, вихованні поваги до правил, норм суспільного життя та їх виконання;

- вивчення проблеми формування громадянської ідентичності засобами політичної соціалізації на основі актуалізації політичних компонентів спільної ідентифікації українців (громадянство, спільні права та обов'язки, національні інтереси), використання соціалізуючих інститутів освіти, права, ЗМК, культури, громадянського суспільства, що загалом сприятиме взаєморозумінню, політичній та суспільній інтеграції за умов трансформаційних змін;

- наукове обґрунтування напрямів протидії негативним проявам політико-культурної трансформації: на рівні суспільства – через досягнення порозуміння

у баченні та визначенні стратегічних орієнтирів розвитку держави, усвідомлення і визнання історичної та культурної самобутності українського народу; осмислення громадянського принципу формування сучасної української нації та її полікультурного, поліконфесійного, поліетнічного складу; дотримання принципу взаємоповаги, культурного взаємозбагачення; на індивідуальному рівні – формування компетентної особистості засобами освіти, просвітницьких та культурних заходів з метою вироблення навичок самостійної аналітичної діяльності, раціонально-критичної політичної оцінки та усвідомленого, відповідального вибору як найбільш важлива умова ефективної політичної соціалізації.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів визначається його актуальністю, новизною та висновками. Основні положення дисертації можуть бути використані як методологічна основа для подальшого наукового осмислення викликів і загроз трансформаційного суспільства, проблематики демократичної політичної культури, феномену політичної соціалізації. Зокрема, положення дисертації дозволяють розглянути специфіку сучасних політичних явищ та їх взаємообумовленості, а також розширити наукове бачення феномену політичної соціалізації в сучасних умовах розвитку українського суспільства, що сприяє більш глибокому осмисленню її сутності, механізмів, проблем та тенденцій розвитку. Сформульовані висновки дисертації можуть використовуватися в експертно-аналітичній роботі як теоретичний матеріал при оцінці запровадження принципів і цінностей демократії в умовах трансформації суспільства, а також для дослідження особистості як об'єкта та суб'єкта демократичних змін.

Результати дослідження можуть бути використані при вирішенні проблем, пов'язаних із політико-психологічним, культурологічним та інформаційно-комунікативним принципами запровадження інновацій освітньо-виховного аспекту політичної соціалізації особистості. Матеріали дослідження можуть бути застосовані у навчальному процесі – при розробці спецкурсів для аспірантів, магістрів і студентів із проблем демократії, політичної культури, політичної соціалізації, громадянського суспільства, політичної участі, а також при підготовці навчальних посібників і підручників. Висновки та пропозиції дисертації можуть бути використані суб'єктами політики у розв'язанні завдань формування демократичної політичної культури особистості й суспільства.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної філософії і філософії освіти, політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Основні результати наукового дослідження було оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських наукових заходах, зокрема таких: VII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне доквілля: реалії та перспективи» (16 жовтня 2014 р., м. Київ); Міжнародний науково-практичний семінар «Комп'ютерно орієнтовані системи навчання» (28 жовтня 2014 р., м. Київ); II Міжнародна науково-практична конференція «Управлінські компетенції викладача вищої школи» (28 лютого 2014 р., м. Київ); Третя Міжнародна науково-практична конференція

«Актуальні проблеми міжнародної післядипломної освіти» (2–3 квітня 2015 р., м. Київ); Всеукраїнський науково-методичний семінар «Інноваційні технології в дошкільній освіті України: правова охорона дитинства» (16 квітня 2015 р., м. Київ); IV Міжнародні Драгоманівські читання: до 180-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова (16–17 квітня 2015 р., м. Київ); Одинадцяті юридичні читання «Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи» (21–22 травня 2015 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція «Філософська антропологія, психоаналіз і арт-терапія» (30–31 березня 2016 р., м. Київ); засідання Асоціації ректорів педагогічних університетів України (23 вересня 2016 р.).

Публікації. Основні положення роботи, висновки та пропозиції опубліковані автором у 29 працях, у тому числі: 1 одноосібній монографії (21,37 ум. д. а.), 21 статті у фахових наукових виданнях із політичних наук (з них 11 – у зарубіжних фахових виданнях та виданнях, індексованих у міжнародних наукометричних базах), тезах наукових конференцій та інших виданнях.

Структура й обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (дванадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 415 сторінок; обсяг основного змісту дисертації – 360 сторінок. Список використаних джерел складається зі 507 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дисертації, окреслено стан наукового розроблення проблеми, сформульовано мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічні засади, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію результатів роботи, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі – «Теоретико-методологічний аналіз процесу політичної соціалізації особистості в умовах трансформаційного суспільства» – досліджуються особливості трансформаційного суспільства як середовища для формування відповідної моделі політичної соціалізації, природа та зміст цього процесу в умовах політико-культурної трансформації, а також обґрунтовується методологія дослідження окреслених проблем.

Підрозділ 1.1. – «Трансформаційне суспільство як середовище соціалізації особистості в політико-культурному вимірі» – присвячений аналізу локальних наукових розвідок окремих аспектів трансформаційного суспільства. Вивчення засвідчило відсутність узагальнюючої концептуальної теорії, що пояснює трансформаційні зміни в політико-культурній сфері суспільства, зокрема спрямованої на пояснення особливостей процесу політичної соціалізації особистості в умовах трансформаційного суспільства.

Співставлення змісту категорій політичного розвитку, політичної модернізації, демократичного транзиту дозволило визначити певну

узагальненість та відсутність ідеологічного навантаження поняття трансформації. Останнє фіксує неоднозначність, різноспрямованість, соціокультурну обумовленість змін та невизначеність їх результатів у суспільствах, які переживають перетворення. Трансформаційний підхід не є альтернативним до демократичного транзиту, політичного розвитку чи модернізації. Він надає нові перспективи для теоретичного осмислення тих змін, що виходять за межі окреслених підходів.

Осмислення трактувань політичної культури дозволило визначити такі її компоненти, зміна яких і в яких відображає зміст поняття політико-культурної трансформації. Передусім це політичні цінності, норми, установки і орієнтації, форми і моделі політичної поведінки особистості. Також можна вважати, що політико-культурна трансформація відбувається на декількох рівнях - на рівні політичної свідомості, політичної поведінки і функціонування інститутів та інституцій. Визначено, що зміна окремих компонентів політичної культури відбувається при одночасному збереженні інших. Разом з тим, зміна одного елемента політичної культури позначається на трансформації її як цілісного явища. Політико-культурна трансформація обумовлюється часом, реальним станом політичної, економічної, духовної, правової суспільних сфер конкретної країни. Цей процес зазнає впливу як об'єктивних чинників, так і суб'єктивних. Важливим є дотримання балансу та єдності системи національних цінностей, модернізації культури та загальнолюдських цінностей.

Визначено особливості політико-культурної трансформації в сучасній Україні, серед яких: перехід від моністичного до плюралістичного мислення; нестабільність та швидка зміна політичної активності; неготовність частини суспільства до соціальних змін; несформованість потреб і вмінь реалізувати та захищати права і свободи, відсутність подібних традицій чи негативний досвід; викривлене розуміння демократичних цінностей, зокрема розуміння свободи як можливості недотримуватися норм і правил суспільного життя, що може викликати певне її знецінення у свідомості людей; наявність тенденцій політико-культурної дезінтеграції та фрагментації як наслідок недостатнього врахування полікультурності, субкультур, що загострює проблеми сепаратизму, автономізації регіонів; в ідеологічному вимірі – конкуренція політичних груп, захищаючих часто несумісні суспільно-політичні проекти, що породжує прояви політичного екстремізму, радикалізацію свідомості та діяльності; формування «кризової» свідомості, серед рис якої – недовіра, зневіреність, аполітичність, апатичність, дистанціювання від потреб громади, суспільства та небажання брати участь у їх вирішенні; динамічна зміна політичних орієнтацій та уподобань частини політиків і пересічних громадян, поширення цинізму, популізму, що знецінює такі моральні якості людини як принциповість, вірність справі, надійність у домовленостях; несформованість культури подання та споживання політичної інформації (медіаграмотність), некритичність сприйняття інформації (медіаімунітет), що посилює маніпуляційні впливи в умовах інформаційного суспільства та подібне.

У підрозділі 1.2. – «Політична соціалізація особистості в умовах системної трансформації: дискурс сучасних наукових досліджень» –

досліджено два взаємообумовлених виміри політичної соціалізації: суб'єктивний (мікрорівень) – як процес формування політичної свідомості та самосвідомості, політичної культури і поведінки суб'єкта політики і об'єктивний (макрорівень) – як процес передачі особливостей політичної культури від одного покоління до іншого, від одних соціальних груп до інших. З'ясовано, що в умовах політико-культурної трансформації процес політичної соціалізації характеризується певною суперечливістю: потреба в посиленні політичних знань і поінформованості особистості про політику та політичній активності, у залученні до політики широких верств населення. З іншого боку – посилюється відчуження та абсентеїзм громадян.

Розглянуто проблему стадіальності політичної соціалізації, що обумовлена психосоціальним розвитком особистості. Аналізуються форми політичної соціалізації особистості: адаптація (приспосовування особистості до умов середовища, опанування правил та норм поведінки, форм соціальної взаємодії, що склалися у спільноті, до якої інтегрується) й інтеріоризація (нова якість особистості, яка формується на включенні норм і цінностей до внутрішнього світу особистості, самоконтроль, зміна поведінки під впливом змін у структурі особистості). Останнє засвідчує успішну адаптацію особистості. Крім цього, проаналізовано процеси десоціалізації та ресоціалізації особистості. Процес десоціалізації позначає деформацію чи втрату попередньо засвоєних цінностей, позитивних норм, установок, ролей і правил співжиття, спричиняє відчуження особистості, загрозу долучення її до антисоціальних чи асоціальних груп, опанування антисупільних форм активності та поведінки. На відміну від десоціалізації, ресоціалізація є процесом опанування та засвоєння нових цінностей, ролей, норм поведінки, у тому числі як соціально позитивних, так і антисупільних, негативних. Відправним для категорій – соціалізації та ресоціалізації – є поняття розвитку особистості.

З'ясовано, що такі чинники як війни, революції, політичні та економічні кризи формують і відповідну модель політичної соціалізації – модель адаптації до умов військових дій, адаптації до трансформаційних змін, адаптації до умов кризового суспільства. Ситуація за вище окреслених умов спричиняє певний перелом (кризову точку), коли старі механізми вирішення питань не діють (стан десоціалізації), а нові ще не готові і не опановані особистістю (не відбулася ресоціалізація), що викликає стан тривоги та розгубленості (десоціалізація особистості). Якщо особистість не подолала чи частково справилася із вирішенням проблеми, то це викликає негативну реакцію на вимоги середовища, негативно впливає на наступні стадії її соціалізації, спричиняючи і певну деприваційну поведінку, асоціалізацію особистості. Останнє позначає засвоєння негативних ролей, норм і стереотипів поведінки, що формують дисгармонійні відносини особистості й суспільства, деформують суспільні відносини, спричиняють девіантні форми поведінки (проявами чого є правопорушення, у тому числі ті, що порушують суверенітет і цілісність суспільства – сепаратистська, терористична діяльність, державна зрада та маргінальний тип особистості, що втратила попередню систему норм, правил та

не змогла адаптуватися до нових умов), серед іншого й мінус-мобілізацію (Т. Кремень) – пасивність, байдужість, апатію, очікування харизматичного лідера. Окреслюються функції та система інститутів політичної соціалізації та їх роль за умов трансформаційних змін суспільства. Аналізується потужний маніпулятивний вплив ЗМК на процес політичної соціалізації особистості та захист від маніпуляції як певної системи дій, що спрямовується на усунення чи зведення до мінімуму їх негативного впливу.

У підрозділі 1.3. – «*Методологія дослідження політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурних трансформацій сучасного українського суспільства*» – вказується на міждисциплінарний характер дослідження, що засвідчує різноманітність аспектів вивчення окресленої категорії. Політична наука досліджує феномен політичної соціалізації, спираючись на суб'єкт-об'єктний та суб'єкт-суб'єктний підходи її розуміння, які доповнюють один одного. Проте, для осмислення складності та багатоаспектності політичної соціалізації особистості під впливом активного розвитку науково-технічних та політичних процесів, посиленого трансформацією соціальних інститутів і ускладненням соціальних відносин у країнах пострадянського простору, необхідним видається оновлення концептуальних підходів, які б містили адекватне відображення процесу політичного розвитку особистості. Це зорієнтувало на розширення методології предмету дослідження психологічним, соціологічним, антропологічним, культурологічним, біхевіористичним, аксіологічним, синергетичним підходами. За допомогою цих підходів досліджувалося питання розвитку політичних якостей та політичної зрілості особистості, значимість соціально-політичних інститутів у цьому процесі; особливості формування та специфіка політичних орієнтацій у період трансформації політико-культурної сфери суспільства; проблема політичної, громадянської освіти в умовах перехідного суспільства; особистість як об'єкт соціалізуючого впливу та її потенціал в освоєнні політичних цінностей, традицій, настанов трансформаційного суспільства. Використання цієї методології розвинуло думку про політичну соціалізацію як процес збереження спадкоємності у політиці, ініціювання змін, власне організації особистості, її політичної свідомості.

Проаналізовано основні характеристики «особистості» як суб'єкта та об'єкта політики та особливості політичної соціалізації через категорії політичної свідомості, політичних почуттів, політичних цінностей, політичної діяльності, мотивів політичної діяльності, норм поведінки, які через об'єктивацію в процесі соціалізації перетворюються у політичні установки та політичну культуру особистості. Процес політичної соціалізації в умовах політико-культурної трансформації досліджено зі залученням положень теорій адаптації, фрустрації, маніпулятивного впливу. Визначено психологічний і соціальний рівні адаптації, їх обумовленість та спрямованість – адаптивна та адаптуюча діяльність. Обґрунтовано, що умовою успішної соціальної адаптації є їх оптимальне поєднання. Це залежить від певних ситуацій, характеру змін, тобто визначення того, як, наскільки і чи до всього можлива і необхідна адаптація. В умовах трансформаційного суспільства процес соціальної

адаптації набуває рис, які потребують наукового осмислення і відображаються на характері політичної соціалізації: адаптація є одним з елементів соціалізації, за умов трансформаційних змін відбувається одночасна адаптація людини та суспільства, тобто процес соціалізації обмежується етапом адаптації суб'єктів; «стабільна необхідність» населення до адаптації в умовах соціально-економічного, соціально-політичного життя, соціальної мобільності; вияв різних поведінкових форм адаптованості певних суб'єктів до трансформаційних змін (від суспільної мобілізації до апатії, мімікрії, посилення соціальної гетерогенності, що формує підґрунтя для дестабілізаційних тенденцій, посилення екстремістських, сепаратистських настроїв); роль системи цінностей, в цілому вплив культурних чинників на адаптованість суб'єктів до умов, що змінюються, та їх зворотній вплив; характер взаємодії державних та соціальних інститутів як учасників соціалізуючого процесу, у тому числі і політичної соціалізації. Досліджено, що формами адаптації особистості до таких умов є мобілізація, мімікрія, а формами десоціалізації – «роздвоєння особистості», аномія, відчуження, деструктивна поведінка та подібне. Визначено, що, адаптуючись до умов перехідного суспільства, людина стверджується як особистість та досягає певного статусу. Важливим результатом цього процесу є встановлення рівноваги між цілями, ціннісними орієнтаціями, можливостями особистості їх реалізувати та вимогами кризового середовища.

Другий розділ – «Чинники політичної соціалізації в умовах політико-культурної трансформації сучасного українського суспільства» – присвячений аналізу чинників, їх динамічним змінам, суперечливому характеру, що відображено в адаптативній моделі політичної соціалізації особистості.

Підрозділ 2.1. – «Діалектична обумовленість демократизації та політичної соціалізації особистості в сучасній Україні» – обґрунтовує положення про те, що соціальна, політична трансформація українського суспільства супроводжується проблемами і викликами сучасного постіндустріального суспільства (реалізація принципів демократичного суспільства; розширення сфери інформаційних послуг, вдосконалення системи телекомунікацій; модифікація традиційних соціальних груп й інститутів), а також формуванням нових видів міжгрупової інтеграції тощо.

Опанування політичного досвіду, соціально-політичних цінностей і норм розглядається у зв'язку з впливом низки чинників, які науковцями поділяються на внутрішні та зовнішні. У трансформаційному суспільстві дієвість цих чинників характеризуються певною розбалансованістю. Нерідко їх впливи співпадають, проте більшою мірою особистість зазнає їх суперечливий вплив. Трансформаційні зміни викликали дезадаптованість особистості при входженні в систему ринкових відносин, стимулювали до переосмислення життя і своєї ролі у ньому, тобто – ресоціалізацію старшого покоління. Сучасна молодь, яка зростала за умов розбудови демократії в Україні, демонструє поєднання цінностей ринкового суспільства (індивідуалізм, прагматизм) і минулого (бажання не виділятися, колективізм). Загалом, ситуація кінця 2013 – початку

2014 рр. виявила такі «перекоси» політичної соціалізації попередніх поколінь, що проходили в умовах неконсолідованої демократизації – зневіра у можливості прозорого та демократичного врядування, готовність вдаватися до несанкціонованих проявів протесту з відчаю, неможливості відстоювати свої права, свободи через демократичні процедури та подібне. Соціальний та політичний статус особистості забезпечують не громадянська зрілість, професійна компетентність чи відповідальність, а лояльне ставлення до влади, корупційність й адмінресурс. Крім того, сучасна інформаційна епоха, глобальний і георегіональний порядок засвідчив слабкість української державності у сфері безпеки, а також деморалізацію деяких інститутів політичної соціалізації. Подібна квазідемократизація спрямувала, особливо молодь, на позиції нездорового, недемократичного, індивідуалізованого прагматизму.

За цих умов наголошується на важливості збалансування впливу інститутів політичної соціалізації, зокрема потужною відзначається роль політичної освіти і просвітництва, що формує здатність особистості до самостійного аналітичного мислення, надання оцінки політичним процесам та усвідомленого вибору при прийнятті політичних рішень. Аналізується роль інститутів, що беруть участь у процесі політичної соціалізації, зокрема ЗМК, політичних партій, інституцій громадянського суспільства. Відзначається вагомість ЗМК, які мають функціональну здатність соціалізувати особистість та суспільство, задавати напрям їх ідеологізації та політизації залежно від своєї природи й мети. Політичні партії, безпосередньо чи опосередковано продукуючи норми та цінності широких верств населення, не реалізують у повній мірі ці функції. Демонструючи партійні конфлікти, боротьбу олігархічних структур за матеріальні ресурси й владні повноваження, безвідповідальність, популізм, політико-ідеологічну непослідовність, їх вплив швидше сприяє дезорієнтації особистості, а на рівні суспільства загострює фрагментарність та неоднозначність позицій у різних регіонах країни.

Трансформаційні зміни останніх років в Україні активізували роль громадянських цінностей і виявили нерозробленість чітких механізмів взаємодії громадянського суспільства і держави, про що йдеться у дисертації. Слабка прозорість політичної комунікації посилює недовіру до влади, загострює соціальну несправедливість, створює вакуум політичної мотивації особистості. Квазідемократія не сприяє структуризації суспільства, а навпаки – посилює атомізацію та поляризує соціальне розшарування. Це спричиняє соціальну аморфність, унеможливує утвердження середнього класу, сильного громадянського суспільства.

У суспільстві, що трансформується, політична соціалізація досить часто приймає форму ресоціалізації, яка окремо розглядається у підрозділі. Ці процеси активізують прояв двох тенденцій: з одного боку, зміни в економічній, політичній сферах сприяють реалізації свободи, розвитку та потенційних можливостей особистості; з іншого – підсилюють відчуження, поляризацію суспільства, апатію, деградацію моралі тощо. Зазначені процеси негативно впливають на політичну соціалізацію. Криза ідентичності, невизначеність

політичних орієнтацій, співіснування різних, часто протилежних ціннісних настанов у свідомості особистості, відсутність спільної ціннісної основи породжує серйозну проблему інтеріоризації соціальних детермінацій і не надає можливості вважати формування ідентичності особистості ефективним. Показниками успішності політичної соціалізації можуть слугувати такі критерії як якість особистості та її мотивації до інновацій, змін, а також якість трансформаційних змін самого суспільства як середовища для формування такої особистості.

Підрозділ 2.2. – «Політико-правові засади політичної соціалізації особистості» – розкриває проблему усвідомлення демократичних цінностей свободи, права, обов'язків та відповідальності, їх співвідношення та взаємовплив, а також відображення у моделі політичної поведінки особистості в умовах політико-культурної трансформації нашого суспільства.

З'ясовано, що декларативне утвердження таких цінностей демократії як свобода та права людини викликало певні суперечності та фрустрацію в українському суспільстві. Орієнтуючись в основному на індивідуалістичну модель поведінки і цінності, в українському суспільстві сформувалася небезпечна тенденція ігнорувати, зневажати норми права і закон, коли вони є бар'єром для досягнення особистих цілей, що відображається у політичній культурі, сприяє поглибленню розбалансованості правової системи і низькій легітимності політико-правових інститутів. У співвідношенні між правами та обов'язками спостерігається абсолютизація усвідомлення прав й ігнорування чи часткове, умовне виконання своїх обов'язків, що формує тенденцію до деградації функціонування політичних інститутів і відносин. Формується і відповідна модель політичної поведінки, що адаптує особистість до цих умов, коли політична конкуренція перетворюється на політичне протистояння; утверджується корупція як форма захисту інтересів; неприйняття правових норм як імперативів; відчуття безкарності; викривлене розуміння свободи як можливості недотримуватися норм і правил суспільного життя, що може викликати певне її знецінення у свідомості людей; недовіра до політичної влади; зростання кризових ризиків.

Вказується на небезпеки правового нігілізму як негативного ставлення до права і правових методів управління чи досягнення цілей в основі політичної діяльності. Політико-правовий порядок в Україні пов'язаний зі затвердженням цінностей та принципів соціальної, правової організації державної влади, вимагає використання потенціалу держави та волі громадянського суспільства, що в цілому становлять фундамент національної системи права, законодавства.

Актуальною, але не досить вивченою виявилась проблема взаємовпливів і єдності між політичною соціалізацією, адаптацією до змін у політико-культурній та політико-правовій сферах, якістю поведінки і психічними станами особистості, зокрема проблема саморегуляції і самоконтролю особистості. Важливим аспектом у ході цілеспрямованого впливу є зусилля інститутів соціалізації, врахування впливу стихійних і цілеспрямованих чинників щодо формування і розвитку самоконтролю особистості, значенні превентивних заходів, які упереджують порушення норм і виникнення

деструктивних форм поведінки, сприяють адекватній поведінці та адаптованості людини в суспільстві, що трансформується.

Підрозділ 2.3. – «Політична соціалізація особистості в умовах розвитку глобалізації та інформаційного суспільства» – відображає оцінку ролі глобалізаційного та інформаційного чинників політичної соціалізації. Відзначається еволюція поглядів науковців: від захоплення нею як позитивним процесом проникнення західної моделі розвитку суспільства, західного способу життя, визнаних найпрогресивнішими, в усі сфери життя різних країн світу, що сприяє зміцненню зв'язків і взаємозалежності між країнами – до визначення його неоднозначності й суперечливості, здатних провокувати можливе зіткнення з процесами державного становлення, а в деяких випадках викликати опір. Проаналізовано економічний, культурний, інформаційний аспекти глобалізації. Визначається, що глобалізація і відкритість кордонів сприяють не лише культурній взаємодії, їхньому діалогу, а й конфліктам різних культурних цінностей – конфліктам між народами різної культурної ідентичності. Цей процес привносить як конструктивні, так і деструктивні елементи, може бути причиною відродження локальних культурних ідентичностей та одночасного формування негативного сприйняття культурних цінностей іншого народу. Розмивання ідентичностей є одним із наслідків глобалізації, що стимулює до пошуку нових різновидів ідентичності й адекватних відповідей на виклики сьогодення. Це потребує особливої уваги і врахування у процесі формування моделі політичної соціалізації.

Глобальна інформаційна система осмислюється як та, що забезпечує глобальну комунікацію в світі. Проте створення єдиного глобального комунікативного простору, в якому панують спільні стереотипи й оцінки, може знищити національні особливості культур, різноманітний спосіб життя й посилить індивідуалізацію, ізоляваність, відокремленість людей. Технологічне й ідеологічне підґрунтя глобалізації творить інформаційне суспільство. Створення глобальної інформаційної цілісності можна інтерпретувати як позитивну тенденцію формування інформаційного суспільства, водночас до негативів відноситься некерований характер розвитку інформаційних технологій та процес посилення індивідуалізації особистості. Відзначаючи певні досягнення в Україні щодо поступового становлення та розвитку ознак інформаційного суспільства, наголошуючи на важливості розвитку інформаційно-комунікаційних технологій як одного з вагомих чинників стимулювання економічного зростання та розвитку громадянського суспільства, зайнятості населення, розширення конкуренції, подолання «цифрового розриву», науковці та експерти відзначають безсистемний характер розвитку інформаційних ресурсів та слабкий рівень їх використання в сфері державного управління та комунікації між суб'єктами політики. Окреслюються напрями їх подолання – розробка і реалізація ефективної, адекватної потребам, викликам та загрозам державної політики у сфері впровадження інформаційно-комунікативних технологій; розвиток національної інформаційної інфраструктури, електронного урядування та електронної демократії, враховуючи міжнародний досвід та належне наукове, науково-технічне і

правове забезпечення; залучення і активізація громадян у вирішення актуальних суспільних питань.

Третій розділ – «Політична освіта як засіб формування політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства» – розкриває проблеми освіти як цілеспрямованого інструменту засвоєння політичного досвіду, знань, норм та цінностей політичної культури у систематизованому, узагальненому вигляді.

Підрозділ 3.1. – «Сутність та структура політичної освіти і просвітництва» – присвячений аналізу та співвідношенню змісту понять «політична освіта», «громадянська освіта», «демократична освіта», «політологічна освіта», що, з одного боку, деталізує стрижень кожного з них, а з іншого – розширює бачення предмету дослідження. Відзначаючи певну дискусійність цього питання у науковому колі, політичну освіту розглянуто як важливий елемент формування політичної свідомості і політичної культури особистості, як складову частину інституту освіти й чинника процесу політичної соціалізації особистості, мета якої – надання необхідного обсягу політичних знань, мотивації, готовності до активної дії, формування навичок політичної участі відповідно до норм і правил, що прийняті в суспільстві, а також відповідних політичних цінностей та пріоритетів. Близькою, але не тотожною є «політологічна освіта», що позначає систему фахової освіти спеціалістів у галузі політичної сфери. Термін «громадянська освіта» запозичений із досвіду західних країн і позначає комплекс навчальної і виховної роботи, заснованої на поєднанні положень і принципів політичної, правової й етичної освіти задля надання знань про політику, виховання громадянської культури. Громадянська освіта інтегрує знання, цінності, уміння, навички громадянина, які є принципово важливими для відтворення й розвитку суспільства.

Розвинута думка про відмінність між поняттями політичної освіти і політичного просвітництва. Останнє здійснюється розгалуженою мережею суб'єктів – державними структурами, політичними партіями, громадськими організаціями та об'єднаннями, засобами масової інформації та іншими. Таке просвітництво, до того ж, спрямовується на людей різного віку. На відміну від політичного просвітництва, суб'єктами політичної освіти є безпосередньо навчальні заклади різних типів, що орієнтує її переважно на молодь. Демократична освіта забезпечує підготовку особистості до життя в демократичних умовах, «навчає демократії», з іншого боку – забезпечує функціонування і розвиток системи освіти на засадах демократичної організації всіх її інститутів; є певним «ключем» для захисту, підтримки і розвитку демократичних досягнень у суспільствах, що трансформуються. Громадянська і демократична освіти спрямовані на політичну, правову й економічну обізнаність сучасної людини, яка готова та здатна використовувати відповідні знання в умовах суспільної трансформації, що загалом відображає її соціально-політичну компетентність як особистості і громадянина.

Усі ці поняття використовуються як такі, що відображають складність і багатовимірність процесу політичної соціалізації особистості в умовах

сучасних трансформаційних змін. Окремо приділяється увага проблемі ідеологізації освіти, що дозволило порівняти процес політичної соціалізації в тоталітарному і демократичному суспільствах, зокрема окреслити переваги останнього для всебічної реалізації особистості, розвитку політичної системи, успішних реформ у різних сферах суспільного життя.

У підрозділі 3.2. – «Демократизація суспільних відносин як головна умова організації та здійснення політичної освіти і просвітництва в Україні» – розглядаються проблеми демократизації змісту та структури системи освіти. Зміни у змісті сучасної освіти пов'язані з гуманітаризацією освіти, пріоритетом особистісного виміру в педагогічній науці; орієнтацією на людину та її фундаментальні цінності; змінами акценту визначення критеріїв якості політичної освіти з формалізованого (де оцінюється передусім успішність засвоєння певного обсягу інформації) на оцінку сутнісного рівня (що базується на таких характеристиках як здатність до мислення, продуктивної взаємодії та комунікації, відповідальність, толерантність, готовність до самостійного, усвідомленого вибору, ставлення до демократичних цінностей і подібне).

Стверджується, що демократизація форми освіти передбачає розширення кола суб'єктів політичної освіти за рахунок залучення інститутів громадянського суспільства, експертного середовища, використання засобів і методів, адекватних умовам інформаційного суспільства, посиленню практичної складової, що в цілому відповідає меті політичної соціалізації – сформувати людину, яка адекватно орієнтується в складних і суперечливих умовах сучасного світу, усвідомлює і готова захищати свої інтереси, поважаючи інтереси і права інших людей, здатної спільно з іншими розв'язувати загальні проблеми, раціонально-критично сприймає інновації та відповідально їх впроваджує.

Аналізується проблема університетської автономії, яка є однією з ключових проблем демократизації вищої освіти в Україні. Прийняття Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) запровадило серйозні зміни в системі вітчизняної освіти. Відповідно до правових документів, що визначають автономію ВНЗ в Україні, останні мають реалізовувати узяті на себе зобов'язання забезпечення якості освіти та прозорості всіх видів звітності. Проте, процес автономії ВНЗ викликав неоднозначне ставлення та побоювання його наслідків серед професорсько-викладацької когорти, наукової громадськості. Успішність нововведень залежатиме від ступеня готовності самих навчальних закладів до них. Крім того, важливим є питання моніторингу якості навчальних програм, кадрового забезпечення та навчальних ресурсів закладів вищої освіти, проведення незалежної експертизи з метою інформування громадян України про рейтинг та статус ВНЗ, що орієнтувало б майбутніх абітурієнтів робити свідомий вибір університету.

У контексті демократизації суспільних відносин (як умови організації та здійснення політичної освіти і просвітництва в Україні) наголошується на розумінні того, що зміни на інституційному рівні суспільства обумовлені суб'єктивними змінами, тобто «продуктом» політичної соціалізації має бути особистість, що здатна раціонально оцінювати дійсність, пропонувати

інноваційні моделі поведінки та діяти за ними, поступово формуючи колективний суб'єкт. Це тривалий процес засвоєння певних навичок політичного мислення і комунікації, до якого поступово долучаються нові соціальні групи й категорії громадян.

У підрозділі 3.3. – «Проблеми та перспективи політичної соціалізації засобами освіти в сучасній Україні» – обґрунтовується проекція комплексу проблем, що супроводжують політико-культурну трансформацію на сферу освіти і просвітництва: невизначеність системи цінностей, яка може стати основою злагоди та єдності суспільства; неусвідомленість мотивації суспільних змін; невідповідність старих моделей політичної поведінки й участі, які засвоєні старшим поколінням, новими політичним реаліям та повільне формування нових; неусвідомленість спільнотою та особистістю своєї суб'єктності у політичному житті та подібне.

Йдеться про процес політичної соціалізації, пов'язаний з громадянською та політичною ідентифікацією, включеністю особистості в політичне життя, що сприяє становленню громадянського суспільства і демократичної політичної системи. Особливістю політичної освіти в Україні є її спрямованість на формування системи демократичних цінностей у поєднанні з унікальними рисами політичної культури українського суспільства; виховання свідомої, політично обізнаної, здатної до змін і готової змінювати суспільство людини, яка розвивається в умовах ризиків імітаційної, фасадної демократії та викликів трансформаційного суспільства. Такі особливості визначають значення політичної освіти як чинника розвитку дієвої демократії. В Україні досі спостерігається невиразність суспільного замовлення на політичну освіту, що загострює й відповідні проблеми. Важливо не заперечити чи проігнорувати різні форми політичного мислення та поведінки, а віднайти шлях врахування та адаптації їх до рис політико-культурної трансформації. У цьому контексті зростає вагомість розвитку політичної науки, оскільки саме від її стану багато в чому залежить зміст знань про політичний світ, демократизацію суспільства та удосконалення системи, а також поширення цих знань.

Перспективними напрямками, що оптимізують процес політичної соціалізації через засоби освіти окреслено: перехід від ексклюзивної моделі навчання до інклюзивної, від моністичного до плюралістичного мислення; наповнення політичної освіти актуальним змістом, поєднуючи історичний досвід, політичні традиції зі вже сформованими за період незалежного існування елементів власної політичної культури, цінностями й досвідом співжиття в умовах кардинальних суспільних трансформацій, які можна використати як основу майбутніх досягнень і національного успіху; формування і закріплення навичок консенсусних і компромісних рішень із конфліктогенних питань; формування просвітницького дискурсу, де висвітлюються гострі й дискусійні питання (через книги, підручники, періодичні видання, пізнавальні телепередачі та інше); медіаосвіта і медіакультура. Політичне просвітництво в демократичному суспільстві має охоплювати всі вікові і соціальні групи населення.

Пріоритетами політичної освіти в Україні визначені громадянська

компетентність і відповідальність особистості, культивування фундаментальних цінностей та принципів демократії, мотивування до участі в розв'язанні суспільних проблем.

Четвертий розділ – «Тенденції політичної соціалізації особистості в політико-культурних реаліях сучасної України» – розглядається прагматизація, інформатизація, гібридизація, фрагментація як ключові напрямки сучасного розвитку політичної соціалізації.

У підрозділі 4.1. – *«Інформатизація процесу політичної соціалізації особистості»* – розглядається поняття «інформатизації» як феномена сучасного політичного життя соціуму, а також досліджуються реалії інформатизації та її вплив на політичні процеси українського суспільства.

У дисертації йдеться про ЗМК, що за сучасних умов є джерелом впливу на більшість суспільно-політичних процесів. Це пояснюється через спектр їх включення до політичних процесів. Зокрема, вони є одним зі способів вираження та реалізації інтересів політичної еліти, елементом громадянського суспільства, а також існують як самостійний політичний суб'єкт. ЗМК створюють соціальну реальність і порядок денний, формують суспільну свідомість та громадську думку, можуть слугувати як джерелом інновацій, так і мотивувати до руйнівної діяльності. Визначається, що інформатизація в демократичних суспільствах є потужним інструментом вдосконалення і оптимізації процесу політичної соціалізації особистості. У перехідних же суспільствах, в тому числі й в Україні, засоби масової комунікації та інформації використовуються здебільшого з метою технологічних маніпуляцій політичною свідомістю, що актуалізують питання медіаосвіти, медіаграмотності, медіаімунітету. Враховуючи це, сьогодні основним завданням для української держави і суспільства є підвищення рівня політичної освіченості населення. Тим більше, що такі інформаційні ресурси, як Інтернет, можуть плідно використовуватися саме в освітніх і просвітницьких цілях.

Визначивши розширення меж інформованості як чинника підвищення політичної компетентності особистості, обґрунтовано необхідність формування навичок роботи з інформацією. Зокрема йдеться про вміння оціночно, вибірково й аналітично ставитися до отримуваної інформації та її джерел, які за сучасних умов з'являються завдяки поширенню та розвитку різноманітних інформаційно-комунікативних технологій, а також завдяки плюралізації спектру діяльності засобів масової інформації. Інформаційні маніпуляції, міфотворчість в сучасній політиці стали невід'ємною частиною комунікації влади та суспільства. Засобами, що протидіють маніпулятивним технологіям, є освіченість, вихованість, раціонально-критичне мислення особистості.

Незаперечним визнано вплив ЗМК і на процеси політичної соціалізації. Розуміння особливостей цього впливу спрямовує політичну соціалізацію особистості на усвідомлення та розвиток демократично-правової традиції, що сприяє певній протидії викривленому сприйняттю її змісту та деформації суспільної свідомості, створенню умов для ресоціалізації і опанування нових цінностей, правил, норм, ролей старшим поколінням. Такий контекст мислиться як важлива умова усвідомлення мети та вдосконалення механізмів політичної

соціалізації у ході трансформаційних змін та становлення інформаційного суспільства. Обґрунтовано положення про те, що інформатизація, з одного боку, сприяє мобілізації та інтенсифікації соціально-політичної активності суспільства, а з іншого – радикалізації та екстремізації. Інформатизація лише тоді сприяє культуротворчим формам політичної соціалізації, коли населення країни має достатньо високий рівень політичної, громадянської культури та медіакультури.

Підрозділ 4.2. – «Прагматизація політичної соціалізації особистості» – присвячений аналізу філософсько-світоглядної парадигми прагматизму (Ч. Пірс, В. Джеймс, Дж. Дьюї), а також впливу цієї парадигми на процеси політичної соціалізації особистості в минулому столітті. Привертається увага до сучасних проблем застосування прагматичних орієнтирів у трансформаційних суспільствах.

Аналіз прагматизму як філософсько-світоглядної позиції, зорієнтованої на фундаментальний принцип практичної діяльності особистості, дозволив обґрунтувати гуманістичну сутність цього вчення, яке спрямоване насамперед на ствердження потенціалу людської особистості до самостійного визначення життєвих пріоритетів, а також до творчої самореалізації на шляху досягнення поставлених перед собою життєвих цілей. Підкресливши значення прагматизму як установки на спрощення політичних відносин, їх жорстку раціоналізацію та орієнтацію на практичний результат, виявлено подвійну, амбівалентну природу таких характеристик прагматизації процесу політичної соціалізації особистості. У демократичних суспільствах таке спрощення і раціоналізація доповнюються сталими демократичними традиціями, що дозволяє долучити до процесу політичного життя людей з різним рівнем освіти, різного віку, різних культурних інтересів і подібне. Зрештою за умов розвиненої демократії прагматичні цілі окремої особистості гармонійно вписуються в цілі життєдіяльності та розвитку цілого суспільства, адже орієнтуються на правове, законне, громадянське самовтілення особистості.

Водночас з'ясовано, що у перехідних суспільствах, де немає тривалої демократично-правової традиції, політичний прагматизм асоціюється з примітивним, спрощеним індивідуалізмом політичних лідерів, партій, кожного виборця. Подібне спрощення призводить до аморалізації політики, зневаги до правових механізмів, лояльного ставлення до корупції та злочинності. Прагматична соціалізація не є цінністю сама по собі. Важливо розуміти, що до позитивних наслідків прагматизація політичної соціалізації особистості може призвести лише в рамках демократично-правового соціуму, в якому забезпечується право кожної людини на якісну політичну і громадянську освіту. У країнах перехідного типу прагматична ідея повноцінної особистісної самореалізації вихолощується в індивідуально-егоїстичне прагнення до максимального споживання. У таких дегуманізованих умовах єдиною метою політичної соціалізації особистості залишається орієнтація на досягнення певного рівня споживацьких можливостей. Шляхом виходу є розвиток ефективних структур політичної освіти і просвітництва, які мають стати основою політичної соціалізації особистості, особливо молоді. Тільки освічена

особистість може плідно, в творчому руслі, розвиваючи власну особистість у процесі політичної соціалізації, використовувати позитивні аспекти прагматичного стилю мислення.

Підрозділ 4.3. – «Гібридизація та фрагментація політичної соціалізації у трансформаційних суспільствах» – розкриває взаємовплив внутрішніх чинників соціально-політичного розвитку та формування певного різновиду гібридного політичного режиму на виникнення відповідних тенденцій у процесі політичної соціалізації особистості.

Констатується, що характер політичної соціалізації особи у будь-якому суспільстві тісно пов'язується з типом політичного режиму та домінуючими політичними практиками. Тому специфіка політичної соціалізації на початку ХХІ століття формується під впливом тенденції до створення у пострадянських країнах квазідемократичних політичних режимів, які характеризуються поєднанням у різному співвідношенні демократичних і тоталітарно-авторитарних рис. При цьому останні визначають сутність політичних процесів, а демократичні ознаки мають переважно формально-декларативний характер. Сутність гібридизації політичної соціалізації особистості розкривається через сполучення демократичних та авторитарних її форм, зростання питомої ваги мобілізаційних засобів у її структурі. При чому сполучення змагальних й авторитарних видів мобілізації громадян дуже часто є надзвичайно складним завданням, щоб визначити характер та співвідношення такого сполучення. Також сутність гібридизації розкривається у домінуванні зовнішніх, а не внутрішніх чинників та мотивів політичної соціалізації. Це засвідчують, зокрема: ефективність волонтерського руху як форми реальної соціалізації громадян, яка активізувалася саме під впливом потужного зовнішнього чинника – військової агресії; фрагментарність політичної активності та обмеження її переважно сферою протестів, пасивність і відчуження у сфері контролю за владою та конструктивного упорядкування суспільного життя. Трансформація суспільства вимагає мобілізації участі громадян (як у її авторитарному, так і змагальному вимірах) з метою залучення їх до політичного життя, чому має сприяти створення таких економічних умов, за яких людині буде не вигідно працювати в тіньовому секторі економіки й у неї з'явиться більше вільного часу.

З'ясовано, що тенденція фрагментації політичної соціалізації відображає наявність соціокультурної, конфесійної, національно-етнічної, ідеологічної різноманітності суспільства, пов'язується із проявами ігнорування, небажання чи неготовності виробити та дотримуватися загальноприйнятих правил політичної діяльності деякими з конфліктуючих груп. Це, звичайно, ускладнює досягнення згоди щодо основоположних принципів політичного устрою суспільства. Крім того, фрагментарність політичної соціалізації у суспільствах, що трансформуються, пов'язана значною мірою також з якісною зміною ціннісних орієнтирів особи. Перехід суспільства до іншого стану викликає маргіналізацію суспільних груп і політичних інститутів, руйнування особистісної ідентифікації з попередніми соціальними структурами, цінностями

і нормами життя, послаблення культурних, суспільних зв'язків.

Дослідження проблеми різноманітних форм залученості особистості до політики дозволило констатувати зростання частки населення, яке обирає стратегію активних дій та «позитивної мобілізації». Важливе значення для політичної соціалізації особистості мають її внутрішні переконання, що є мотивуючою основою діяльності, взаємовідносин з іншими. З одного боку, ніхто не може змусити громадянина брати активну участь у політичному житті суспільства, управлінні власними справами, а з іншого – саме активна позиція та поведінка громадян має вирішальне значення для забезпечення ефективності економічного й соціального розвитку держави. Таким чином, у контексті демократичних перетворень процес політичної соціалізації повинен отримати системний характер і спрямовуватися на вирішення конкретних завдань: формування у членів суспільства системи цінностей демократичної політичної культури; створення умов для накопичення членами спільноти необхідного позитивного політичного досвіду для подальшої політичної діяльності.

ВИСНОВКИ

Проведений концептуально-теоретичний аналіз політологічно-дискурсивних характеристик категорії «політична соціалізація», а також актуалізація цього феномену у контексті проблематики радикальних змін, що відбуваються у вітчизняному соціумі, дозволили зробити низку взаємопов'язаних висновків щодо ключових ознак і параметрів соціалізаційних процесів особистості в умовах політико-культурної трансформації нашого суспільства.

1. У контексті концептуально-теоретичного осмислення сутнісних змін природи особистості як об'єкта і суб'єкта процесу політичної соціалізації, досліджено особливості трансформаційного суспільства – суперечливість, фрагментація, дезінтегрованість – та їх вплив на процес політичної соціалізації особистості. Розглянувши класичні та сучасні теорії політологічного дискурсу відносно проблематики категоріального осягнення феномену «особистість» в якості об'єкта і суб'єкта політичної соціалізації, виявлено, що зазвичай класифікація таких феноменів відбувається на основі фундаментальних характеристик політичних режимів, що мають конкретні ознаки (демократії, авторитаризму, тоталітаризму). Досліджено, що в перехідному суспільстві, де відсутні сталі соціально-політичні цінності, ідеали, орієнтири, процедурні правила і норми діяльності, з одного боку, є соціальна потреба у посиленні суб'єктності і відповідальності, а з іншого – фіксується посилення пасивницьких й абсентеїстських настроїв через відсутність консенсусного розуміння аксіологічного, інституціонального, нормативного й орієнтаційного фундаменту. Особистість за цих умов соціалізується у середовищі певної невизначеності, що призводить до певних деструктивних наслідків. У зв'язку з цим, широкий перелік чинників політичної соціалізації особистості (соціально-політичне середовище, ЗМК та культурні феномени, управлінські й ідеологічні впливи та подібне) у трансформаційному суспільстві здійснює більше

маніпулятивний і популістській вплив, ніж впорядковує феноменологічно-особистісне ставлення особистості до політичної реальності. У такій ситуації актуалізується проблема загальнонаціональної системи політичної освіти і просвітництва, яка нині потребує реформування й оновлення.

2. Аналіз наукових розвідок, присвячених окремим аспектам трансформаційного суспільства, виявив відсутність узагальнюючої концептуальної теорії, що розкриває трансформаційні зміни в політико-культурній сфері суспільства, зокрема спрямованої на пояснення особливостей процесу політичної соціалізації особистості в умовах трансформаційного суспільства. Відповідно зроблено спробу осмислення поняття політико-культурної трансформації як елементу системної трансформації українського суспільства. Сутність цього феномену розкрито через такі виміри: позначає процес зміни окремих компонентів політичної культури при збереженні цілісності її структури; зміна одного елемента політичної культури призводить до трансформації її як цілісного явища; характеризується безперервністю, багатоаспектністю проявів та є складним і недостатньо прогнозованим процесом; обумовлюється часом, реальним станом політичної, економічної, духовної, правової сфер суспільства; обумовлений об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Досліджено, що політико-культурна трансформація в сучасній Україні відображає зміни на рівні політичної свідомості, ціннісної сфери, політичної поведінки, функціонування політичних інститутів, дискурсі публічної політики, відображає гібридність та фрагментарність політичної культури нашого суспільства та пов'язується зі здатністю до політико-культурного консенсусу.

3. Теоретико-методологічний аналіз феномена політичної соціалізації особистості, а також дослідження ключових його характеристик, що визначаються у вітчизняному та зарубіжному політологічному дискурсі, дозволив обґрунтувати інтенсивну теоретичну дискусію про співвідношення традиційних і нових характеристик цього феномену. У контексті дослідження окреслено концептуальну позицію про те, що в трансформаційному суспільстві процес політичної соціалізації має свою специфіку. Він, безумовно, залишається процесом долучення особистості до політично-аксіологічної, інституціональної, поведінкової, організаційно-адміністративної, соціально-феноменологічної, політико-культурної та політико-функціональної сфери життєдіяльності конкретного суспільства, громади, держави. Водночас, у співвідношенні суб'єкт-об'єктних характеристик процесу політичної соціалізації за умов соціальних змін акцент переміщується на суб'єктну сферу, тоді як у суспільстві зі сталим політично-ціннісним середовищем особистість швидше долучається до сформованих загально-соціальних і феноменологічно-аксіологічних структур. Ключовим положенням дослідження є те, що в суспільстві, яке радикально змінюється, на особистість і громадянське суспільство покладається додаткова відповідальність через те, що процес соціалізації набуває ознак творчості, часто ситуативної та не завжди компетентної. Політичний профіль особистості, який формується у процесі політичної соціалізації як певний тип політичної поведінки, визначається

особливостями системи компонентів, що складають цей процес і залежать від стадії та домінуючих її агентів.

4. Використовуючи положення теорії соціальних змін, політичного розвитку, демократичного транзиту, політичної модернізації, політичної адаптації, фрустрації, маніпулятивного впливу, політичної культури та використання психологічного, соціологічного, антропологічного, культурологічного, біхевіористичного, аксіологічного, структурно-функціонального та синергетичного підходів і методів дозволило проаналізувати політичну соціалізацію як процес, що сприяє створенню умов для збереження спадкоємності поколінь у політиці, ініціюванню нововведень і змін умов життєдіяльності, і водночас організації структури самої особистості через формування політичної свідомості, політичної культури. Аналіз стадій політичної соціалізації особистості – політичної адаптації та інтеріоризації – виявив в умовах політико-культурної трансформації дисбаланс і певну хаотичність впливу її чинників та інститутів на пристосування до соціально-політичних умов, соціально-політичних норм, ролей та функцій, що значно ускладнюють і демотивують засвоєння та усвідомлення особистістю демократичних цінностей, настанов, норм моделей поведінки, розвиток політичних якостей та потенціалу до оновлення як самостійного та політично активного суб'єкту політичного життя.

5. Розглянувши ключові зміни, обумовлені глобалізаційними викликами, доведено взаємовплив у політичному житті України процесу політичної соціалізації особистості, трансформаційних змін українського суспільства і глобалізації. Супутніми процесами глобалізації, які безпосередньо впливають на політичну соціалізацію особистості, є демократизація, технологізація та інформатизація, ресурсозбереження й розумне ставлення до оточуючого середовища, толерантність і повага до прав людини. Загалом, глобалізація змінює соціокультурні, психологічні, моральні форми існування людей, що має як позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема, серед негативних чинників визначено зменшення ролі національно-ідентифікаційних факторів, що часто викликають кризу самоідентифікації та соціалізації сучасної людини. Україна залишається гібридною – напівавторитарною і псевдodemократичною, через що під впливом глобальних тенденцій особистість прагне до демократичної та активницької політичної соціалізації, а під впливом внутрішньої ситуації залишається пасивним об'єктом маніпулятивних впливів з боку олігархічно-владних угруповань, заангажованих ЗМК та корумпованої управлінської системи. У такій ситуації традиційні форми та способи політичної соціалізації особистості виявляються малоефективними. У суспільстві, що перебуває в умовах стихійних політичних змін, є потреба в оновленні сталих форм та механізмів політичної соціалізації особистості, зокрема формування ефективної системи політичного просвітництва, а також виховання, освіти молодого покоління.

6. Визначивши демократизацію процесу політичної соціалізації особистості в Україні, доведено безпосередній і взаємообумовлюючий зв'язок між тими трансформаціями, що відбуваються в нашому суспільстві, і тим, як

окремих громадян на особистісному рівні перетворюється на об'єкт чи суб'єкт політичного життя країни. У дослідженні проаналізовано проблеми трансформації окремих соціалізуючих інститутів та визначено, що в посттоталітарних суспільствах формується особливий суспільно-політичний лад, який можна називати гібридною або ж псевдо-демократією, коли декларативно постулюються демократичні принципи і цінності, а в реальності продовжують домінувати корупція, відсутність поваги до прав людини, закону й законності, фундаментальних демократичних процедур. Політична соціалізація особистості в таких умовах відбувається фрагментовано, несистемно, стихійно і піддається значному впливу інформаційно-провокаційних маніпуляцій. У дисертації обґрунтовується положення про те, що особистість здатна за відсутності соціально-громадянських умов протистояти таким негативним впливам зовнішнього соціально-політичного та інформаційного середовища, в тому числі й за рахунок потужного і всеохоплюючого інституту демократично-гуманістичної політичної освіти.

7. Визначивши політичну освіту як змістовно-ціннісну основу процесу політичної соціалізації особистості, підкреслено особливе значення просвітницької та політично-освітньої діяльності державних органів та інститутів громадянського суспільства. Особливо така діяльність виявляється необхідною в суспільстві, що знаходиться в умовах соціально-політичних трансформацій, коли соціалізаційні фактори мають викривлений, деформований і фрагментований характер. Враховуючи це, в дисертації обґрунтовується положення про створення і розвиток інституційної бази політичної освіти й просвітництва населення – як у віковому, так і у соціально-статусному рівні. Розглянувши структурно-функціональні характеристики таких феноменів як політична освіта і просвітництво, політична грамотність і культура, доведено, що на їх основі в нашій країні уможливиться успішне завершення політичних, соціальних та економічних трансформацій демократизаційно-гуманістичного спрямування. Крім держави, особлива відповідальність покладається на просвітницькі інституції громадянського суспільства, а також на систему освіти загалом, яка має забезпечити в межах своїх можливостей максимально сприятливі умови для впорядкування, раціоналізації, систематизації та демократично-гуманістичного смисло-ціннісного наповнення процесу політичної соціалізації особистості.

8. Вивчення всеохоплюючого та інклюзивного характеру інформатизації як системотворчого чинника глобалізованого світу спрямувало на обґрунтування необхідності всебічного дослідження взаємозв'язку ключових тенденцій глобалізації та обумовлених нею нових параметрів політичної соціалізації особистості в суспільстві, яке переживає соціально-політичні трансформації. При цьому, в дисертації доведено різноспрямованість тих впливів, що чинить глобальна інформатизація на політичну соціалізацію особистості та політичну сутність людини в цілому. Показано важливість і позитивні можливості використання інформаційних технологій ЗМК щодо всебічного інформування громадян і надання їм об'єктивних відомостей про діяльність органів державної влади і місцевого самоуправління, а також

необхідної для самоосвіти інформації щодо глобальних і регіональних політичних тенденцій, процесів і явищ. У той же час, саме новітні інформаційні технології дозволяють чинити маніпулятивний, пропагандистський і популістський тиск на широкі маси населення, більше того такі технології вивели на новий рівень таке явище як інформаційна війна, в самому епіцентрі якої опинилася і наша держава. Під агресивним інформаційним тиском ефективність справжніх демократизаційних трансформацій в суспільстві зводиться нанівець, а політична соціалізація особистості набуває викривлених, деформованих форм. Не тільки окрема людина, але й вся наша країна виявилася мало спроможною протистояти інформаційній навалі більш потужної та агресивної держави. У контексті політичної соціалізації особистості важливим є власний рівень інформаційно-політичної культури і свідомості. У сфері ж відповідальності держави – розбудова ефективної системи політичної освіти і просвітництва, яка б могла дійсно сприяти підвищенню політичної та інформаційної культури всіх прошарків українського населення, особливо молоді.

9. До основних тенденцій політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації, крім інформатизації, віднесено прагматизацію, гібридизацію та фрагментацію. Проаналізувавши ключові параметри прагматизації, доведено, що цей феномен по-різному проявляється в умовах сталої демократії та в суспільствах, що знаходяться в умовах змін і перетворень. Ідеї прагматизму стали світоглядним підґрунтям для американського розуміння свободи особистісної творчості, коли кожна людина здатна завдяки власній волі, прагненню і знанням досягати поставленої мети, життєвого успіху. У демократичному суспільстві такий успіх обумовлений поєднанням власних дій зі загальним благом. У перехідних же суспільствах, прагматична ідея почала сприйматися як необхідність досягнення індивідуальних цілей за будь-яких засобів і обставин. В Україні симбіоз залишених у спадок зневаги до ідеї загального блага та прагматизований світогляд призводить до викривлених аксіологічно-світоглядних форм, коли молодь, соціалізуючись, не маючи міцного світоглядно-ціннісного підґрунтя, впевнена у власній вседозволеності, до чого підштовхує і безвідповідальна поведінка політичної еліти, високий рівень корумпованості та соціальної несправедливості. Поруч із гібридною демократією в нашій країні сформувався такий тип політичної та громадянської культури, коли суб'єкт усвідомлює цінність мети, а не необхідність раціонального вибору інструментів та засобів її досягнення. На шляху вирішення такої ситуації важливе формування освіченої й компетентної особистості, здатної усвідомлювати фундаментальний зв'язок між прагматичними цілями, раціональними засобами їх досягнення та ідеєю загального блага.

10. Взаємовплив внутрішніх чинників соціально-політичного розвитку та формування певного різновиду гібридного політичного режиму привели до виникнення гібридизації та фрагментації як тенденцій політичної соціалізації особистості. Їх сутність відображається у таких рисах: сполучення демократичних та авторитарних форм політичної соціалізації, зростання

питомої ваги мобілізаційних засобів у її структурі; пріоритет зовнішніх, а не внутрішніх чинників та мотивів політичної соціалізації; розрив між задекларованими демократичними формами політичної поведінки, участі та авторитарним наповненням її мотивації; фрагментарність політичної активності та обмеження її переважно сферою протестів; пасивність і відчуження у сфері контролю за владою, конструктивного упорядкування суспільного життя. При з'ясуванні різноманітних форм залученості до політики, у пошуку передумов конструктивної політичної соціалізації, важливого прикладного характеру набуває виокремлення різних типів особистостей, категорій громадян за їх політичною культурою, ступенем участі в політиці, впливом на розгортання політичного процесу та подібне. Це надало підстави стверджувати зростання частки активних людей, які «позитивно мобілізуються», що обумовлює структурні зміни в політичній системі, спонукає до змін у свідомості та орієнтаціях більшості громадян, зменшення патерналістських очікувань та негативної мобілізації.

В умовах політико-культурної трансформації мають бути поставлені нові суспільно значущі орієнтири, залучені складніші (ніж просте виживання) суспільні мотивації та оновлені механізми цілеспрямованої політичної соціалізації через розширення її інститутів. Крім того, мотивація має доповнюватися адекватним усвідомленням завдань та пріоритетів національного розвитку через сформульовані ідеї та уявлення, що відповідають суспільними потребам і запитам. Здобутки та зміни останніх років свідчать про формування нової моделі суспільних відносин, що виходить зі засад конкурентної політики, партнерських відносин між владою і громадянським суспільством, активної, свідомої та відповідальної діяльності як окремої особистості, так і суспільства загалом, що сприяє усвідомленню суб'єктності української нації.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Береза В. О. Основні закономірності політичної соціалізації особистості в період радикальних суспільних змін: монографія / В. О. Береза. – Київ: Вид-во: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – 340 с.

Статті у фахових виданнях України:

2. Береза В. Поняття політичної соціалізації в сучасному політологічному дискурсі / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2014. – Випуск. 89 (10). – С. 393 – 397.

3. Береза В. Особистість: проблема об'єктивації духовних якостей у контексті соціалізації / В. Береза // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / відп. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск 15. – С. 160 – 166.

4. Береза В. Проблема уникнення маніпуляцій у політичній соціалізації особистості / В. Береза // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К. : «Вадекс», 2014. – Випуск 76. – С. 308 – 315.

5. Береза В. Провідні технології політичної соціалізації особистості / В. Береза // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – Випуск 124. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 112 – 120.

6. Береза В. Політична освіта і самоосвіта як фактори політичної соціалізації особистості / В. Береза // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – Київ : «Вадекс», 2015. – Випуск 77. – С. 192 – 202.

7. Береза В. Особистість як суб'єкт і об'єкт політики та політичної соціалізації / В. Береза // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – Випуск 126. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 60 – 68.

8. Береза В. Політична соціалізація особистості в умовах розгортання сучасної інформаційної революції / В. Береза // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К. : «Вадекс», 2015. – Випуск 79. – С. 170 – 180.

9. Береза В. Політична соціалізація особистості: сучасні тенденції / В. Береза // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 72. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. – С. 172 – 180.

10. Береза В. Значення політичної культури суспільства в процесі політичної соціалізації індивіда / В. Береза // Політикус: Науковий журнал. – Одеса: ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського». – 2016. – № 2. – С. 155 – 158.

11. Береза В. Ціннісно-нормативний вимір політичної соціалізації особистості в умовах трансформаційного суспільства / В. Береза // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / відп. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Випуск 20. – С. 88 – 93.

Статті у зарубіжних фахових виданнях та виданнях, індексованих у міжнародних наукометричних базах:

12. Береза В. Перспективи політичної соціалізації в контексті демократичного розвитку українського суспільства / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2015. – Випуск. 94 (3). – С. 242 – 247.

13. Береза В. Основні детермінанти політичної соціалізації особистості в українському суспільстві / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2015. – Випуск. 96 (5). – С. 291 – 295.

14. Береза В. Средства массовой коммуникации как факторы политической социализации личности / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб.

наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2015. – Випуск. 97 (6). – С. 160 – 164.

15. Береза В. Довіра до влади як показник політичної соціалізації особистості / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2015. – Випуск. 98 (7). – С. 265 – 268.

16. Береза В. Поняття політичної освіти і просвітництва в сучасному філософсько-політологічному дискурсі / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2015. – Випуск. 101 (10). – С. 383 – 389.

17. Береза В. Духовные основы политической социализации личности / В. Береза // Scientific works : The International Scientific and Teoretical Journal; Азербайджан. – № 2 (25). – С. 62 – 69.

18. Береза В. Політичне середовище як сфера політичної соціалізації особистості / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2015. – Випуск. 102 (11). – С. 233 – 236.

19. Береза В. Неуверенность личности – предпосылка для политических манипуляций в ходе социализации / В. Береза // Proceedings of young scientists (Труды молодых ученых) – № 12. – Баку, 2015. – С. 99 – 102.

20. Береза В. Роль політичної освіти і самоосвіти у політичній соціалізації особистості / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2016. – Випуск. 109 (6). – С. 292 – 297.

21. Bereza V. The Phenomena of Political Education and Enlightenment in the Context of Modern Philosophical and Political Science Discourse / Vadym Bereza [Electronic recourse] // Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal, 02 (10). – 2016. – Mode to access : http://sp-sciences.io.ua/s2445408/bereza_vadym_2016_the_phenomena_of_political_education_and_enlightenment_in_the_context_of_modern_philosophical_and_political_science_discourse_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_02_10_

22. Береза В. Політична освіта в сучасному українському суспільстві / В. Береза // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2016. – Випуск. 112 (9) – С. 306 – 311.

Статті та тези в інших наукових виданнях:

23. Береза В. Стан, суперечності та перспективи розвитку політичної освіти в сучасному українському суспільстві / В. Береза // Вища освіта України. – № 4 (55). – К., 2014. – С. 44 – 49.

24. Береза В. Новітні тенденції політичної соціалізації особистості / В. Береза // Вісник Інституту розвитку дитини. Збірник наукових праць. – Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. – К. : Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск 35. – С. 12 – 16.

25. Береза В. Політична культура суспільства як основне джерело політичної соціалізації особистості / В. Береза // Мультиверсум. Філософський альманах / Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2014. – Вип. 8 – 9 (136 – 137). – С. 27 – 36.

26. Береза В. Демократизація суспільних відносин як головна умова функціонування політичної освіти і просвітництва / В. Береза // Вісник Інституту розвитку дитини. Збірник наукових праць. – Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. – К. : Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск 37. – С. 10 – 16.

27. Береза В. Політична освіта як предмет сучасного політологічного дискурсу / В. Береза // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». – 2015. – № 2 (57). – С. 21 – 29.

28. Береза В. Поняття демократії і демократизації суспільства в сучасному політологічному дискурсі / В. Береза // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Культурологія. Релігієзнавство. Філософія. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск 34 (47). – С. 143 – 151.

29. Береза В. Проблема подолання «роздвоєння особистості» в процесі соціалізації / В. Береза // Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – № 63. – Запоріжжя, 2015. – С. 135 – 142.

АНОТАЦІЇ

Береза В.О. Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – Політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

Дисертація присвячена концептуалізації сутності, визначенню проблем та тенденцій політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства. Останнє розглянуто як елемент системної трансформації українського суспільства, що позначає процес зміни окремих компонентів політичної культури при збереженні інших. Обґрунтовується суперечливість політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації: посилення потреби в усвідомленій, активній особистості та одночасне відчуження її від політичного життя. Відзначається, що політичні та економічні кризи, революції та війни формують і відповідну модель політичної соціалізації — модель адаптації до цих умов, що виявляється в адаптивній та адаптуючій формах поведінки особистості, успішність інтеграції яких залежить від її самовизначення і готовності змінювати порядок денний, що відповідає її реальним запитам та очікуванням.

Удосконалено інтегративний характер методології аналізу предмету дослідження. Визначено та розкрито основні тенденції політичної соціалізації особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства — прагматизація, інформатизація, гібридизація, фрагментація свідомості та політичної активності. Аргументовано необхідність

вдосконалення політичної, правової та медіаосвіти як механізмів політичної соціалізації особистості з метою формування її як свідомого та відповідального суб'єкта політичного життя.

Ключові слова: політична соціалізація, політична культура, трансформаційне суспільство, політико-культурна трансформація, адаптація, прагматизація, інформатизація, гібридизація, фрагментація, політична свідомість, політична діяльність.

Берёза В. А. Политическая социализация личности в условиях политико-культурной трансформации украинского общества: содержание, проблемы, тенденции развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

В диссертации концептуализируются содержание, проблемы и тенденции политической социализации личности в условиях политико-культурной трансформации украинского общества. Последняя рассмотрена как элемент системной трансформации украинского общества и раскрывает процесс изменений отдельных компонентов политической культуры при сохранении других. Аргументируется противоречивость политической социализации в условиях политико-культурной трансформации: повышение потребности в осознании политических реалий и активности личности и одновременное её отчуждение от политики. Определяется, что кризисы, революции, войны формируют и соответствующую модель политической социализации – модель адаптации к этим условиям, что проявляется в адаптивной и адаптирующей формах поведения личности, успешность интеграции которых зависит от её самосознания и готовности инициировать изменения, отвечающие её запросам и ожиданиям.

Усовершенствован интегративный характер методологии анализа предмета исследования. Определены основные тенденции политической социализации личности в условиях политико-культурной трансформации – прагматизация, информатизация, гибридизация, фрагментация сознания и политической активности. Аргументирована необходимость усовершенствования политического, правового и медиаобразования как механизмов политической социализации личности с целью формирования ее как сознательного, компетентного и ответственного субъекта политической жизни.

Ключевые слова: политическая социализация, политическая культура, трансформационное общество, политико-культурная трансформация, адаптация, информатизация, гибридизация, фрагментация, политическое сознание, политическая деятельность.

Bereza V. Political socialization of a personality in the context of political and cultural transformation of the Ukrainian society: the essence, problems and development trends. – Manuscript.

Thesis for the degree of a Doctor of Political Sciences. – Speciality 23.00.03 – Political culture and ideology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

The thesis is devoted to the conceptualization of the essence, identification of the problems and prospects of political socialization of a personality in the context of political and cultural transformation of the Ukrainian society. The essence has been exposed as the process of assimilation of political knowledge and experience, formation of political consciousness and self-consciousness, political culture and behaviour of a personality, transmission of the specific features of political culture from one generation to another in the realm of the transformation dynamics, taking place in political and cultural spheres of the Ukrainian society, as well as challenges and discrepancies of the modern world. It stipulates the author's vision of the phenomenon of political and cultural transformation as an element of a systemic transformation of the Ukrainian society, which defines the process of changes in separate components of the political culture, while preserving the others. It was found out that a change in one element of the political culture entails its transformation as an integrated phenomenon. It determines that the political and cultural transformation is a continuous, multi-aspect, complex and unpredictable process, which is contingent upon both objective and subjective factors.

It was substantiated that in the context of the political and cultural transformation, political socialization is characterized by some contradictions: an increasing need for understanding the processes, taking place in the society, awareness of the goals and motives of political activities and development goals of the society, on the one hand; and a growing alienation of a person from political life, on the other hand. It is noted that such factors as wars, revolutions, political and economic crises shape an appropriate model of political socialization – a model of adaptation to military actions, transformational changes and conditions of the society in crisis, manifested in adaptable and adaptive forms of behaviour of a personality. The performance of political socialization in the context of political and cultural transformation depends on an optimal connection of the adaptation to changes with individual self-determination and willingness to change the agenda that meets the real needs and expectations of a personality.

The methodology of analysis of political socialization of a personality in the context of political and cultural transformation of the Ukrainian society has been improved. The combination of the provisions of theories of social changes, political development, democratic transit, political modernization, political socialization, adaptation, frustration, manipulative influence, political culture and the integration of psychological, sociological, anthropological, cultural, behavioural, axiological, structural-functional and synergetic approaches and methods has allowed analysing political socialization as a process that enhances the creation of the conditions to preserve the continuity of generations in politics, the initiation of innovations and

changes in living environment, as well as the organization of the structure of the personality through the formation of political awareness and political culture.

Having performed the analysis of categories that reveal the phenomenon of political socialization, it was determined that mobilization and mimicry are the forms of a personal adaptation to the conditions of a transformation society; however, “split personality”, anomie, alienation, and destructive behaviour, etc. are the forms of de-socialization.

The thesis specifies the trends of political socialization of a personality in the context of political and cultural transformation of the Ukrainian society, including pragmatism (in transitional societies that lack long-term democratic and legal traditions, political pragmatism is associated with a primitive, simplified individualism of political leaders, parties, and every voter, and it leads not to unity and social development, but to amoralisation of the politics, disrespect for legal mechanisms, loyalty to the corruption and crime), informatization, hybridization (combining democratic and authoritarian forms of political socialization, with an increase of mobilizing means in its structure; the dominance of external, rather than internal factors and motives of political socialization; discrepancy between declared democratic forms of political socialization and authoritarian intrinsic motivation), fragmentarity of political activity and its limitation mainly to a scope of protests, passivity and alienation in the sphere of control of authorities, as well as constructive ordering of a social life. The importance of forming awareness of own political interests, internal convictions and will of a personality has been emphasized, as it is a driving force of his/her activities, rather than their imitation, as well as an effective result of political socialization. Reasons have been given for the necessity of improving the political, legal and media education as a mechanism of political socialization of a personality to shape him/her as a conscious and responsible subject of a political life.

Key words: political socialization, political culture, transformation society, political and cultural transformation, adaptation, pragmatism, informatization, hybridization, fragmentation, political consciousness, and political activity.

Підписано до друку 15.02.2017 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 027
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.